

10 06
27.311

М. ВОЗНЯК.

27.311

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

НАША РІДНА МОВА.

З КНИГ
Р. ЛУКАНЯ ЧСВВ.

ЦІНА 50 гр.

Д144.4,0

201

1. Простір української мови.

В устах понад 40 мільйонів людей гомонить наша рідна, українська, мова. Щодо кількості український народ займає шосте місце серед європейських народів: після німців, москалів, англійців, італійців і французів і друге місце серед словянських народів: після москалів. Усіх українців удвоє більше, ніж поляків, учетверо більше, ніж чехів, усемеро більше, ніж болгар, а увосмеро більше, ніж сербів.

Суцільна територія української мови в Європі виносить 718.300 кв. клм., а разом із мішаною територією українських земель 930.500 кв. клм. Суцільною масою українці живуть у Галичині, цебто на схід від Сяну, а на захід від нього в південній підгірській частині краю, далі в північній Угорщині, в північній і західній частині Буковини, в північно-західній частині Бесарабії, на Поділлі, Волині, Холмщині, Підляшші, Поліссі, на північному Чорномор'ї, в Катеринославщині, на Київщині, Чернігівщині, в Сіверщині, Харківщині та Слобожанщині, Донецькому ба-

сейні, на Кубані, в Криму тощо. Поза своєю етнографічною територією українці живуть у Румунії, південній Славянщині, Азії, Америці, головню в Сполучених Державах, Канаді тощо.

2. Наша мова найцінніший скарб нашого минулого.

Українська мова старіша від початків нашої державної організації, які сягають ще IX століття. Щобільше, українська мова старіша від історичного життя українського народу. Тільки не треба думати, що тоді вона була зовсім така сама, як тепер: мова — це живий організм, що в своєму історичному житті підпадає змінам і постійному розвитку.

Княжі міжусобиці довели до упадку українську державу. В першій половині XIV століття галицька Україна увійшла в склад Польщі, а в другій половині того самого століття прилучено київську Україну до литовської держави, яку також відбила пізніше Польща. Протягом багато-вікового історичного лихоліття: татарського, турецького, польського й московського наш народ затратував поволі все те, що складається разом на національне добро. Звичаї й обичаї переживалися або підпадали сильним чужим

впливам, а нужда, злидні і недостаток на-
ступали чорною хмарою на наші землі. Лю-
тий ворог загарбав Українську землю і її
дітей зробив панськими підданими й найми-
тами. Але на тому переможці не зупинилися:
поважилися залазити в душу нашого наро-
ду, обмежуючи навіть свободу віри. Високи-
ми посадами й шанобами вороги перемани-
ли вищі українські верстви на свій бік. „Для
лакомства жадного, панства нещасного“
вони перейшли в польський і московський
табор і відчужилися від рідного народу. Все
таки вороги не змогли нам видерти нашого
найціннішого скарбу, нашої української мо-
ви. Заслуга в цьому селянських і міщан-
ських верств українського народу.

3. Справжня освіта й культура можлива тільки в рідній мові.

Ще триста п'ятдесят років тому наші пред-
ки побачили, що наш народ після втрати
державної самостійності марнується в без-
просвітній темноті. Тому доложили всіх за-
ходів і не щадили грошових жертв на шко-
ли, на друкарні, на книжки, бо розуміли,
що просвітити народ можна тільки найзро-
зумілішою для нього, отже його рідною мо-
вою. Дитина розуміє найкраще те, чого
вчать її у школі, коли вчитель вияснює їй

це мовою, яку вона виссала з молоком з материних грудей. Чужу мову треба щойно навчитися розуміти, а це потягає за собою втрату багато дорогого часу й дуже утруднює початкову науку. Зрозуміли це давно наші предки, розуміємо й ми сьогодні, розуміють це всі освічені народи. А школа — це самотній шлях до культури, до всього того, що торкається освіти та просвіченого життя: письменства, науки, мистецтва, доброго улаштування родинного, громадянського й народного життя і господарського добробуту.

Майже до кінця XVIII століття українські землі завжди стояли вище від московських щодо освіти, шкіл і загалом культури. За гетьманування Богдана Хмельницького переїздив через Україну один освічений мандрівник, Павло з міста Алепо в Сирії. Він описав свою мандрівку. Дивувався, які гарні порядки були тоді на Україні, які роботящі й розумні були наші господарі, як дуже дбали про сиріт, про бідних і калік, як щиро дбали про освіту. Усі діти, навіть дівчата, були письменні. В кожному селі була школа. В ній учили своєю рідною українською мовою.

До першої половини XVIII століття і ще пізніше йшли з України в Московщину лю-

ди, що заводи́ли там школи, заклада́ли бібліотеки, були вчителями, писали та друкували книжки. Довгий час усі вищі духовні в Московщині були поміж українців, довгий час Московщина жила українською наукою. За царя Петра Великого українці були головними помічниками його при перетворюванні Росії на новочасну державу. **В** нагороду за це довго, аж до революції, стогнав український народ під московським батогом у безпросвітній темряві, бо українські діти мусіли вчитися в школі в чужій, московській мові.

4. Народна творчість, її велике значення і виховна сила.

Знаємо з власного щоденного досвіду, що ніякою чужою мовою не можна краще висловити наших найглибших бажань, що ворухатися в нашому серці, як саме рідною мовою. Свій розум, своє серце, свою душу, своє чуття, свої думки, свою радість і журбу, сум і розпуку виявив наш народ у власних творах, що стали гідними подиву в усіх культурних народів і здобули признання найбільших учених світу. Дітям оповідали чудові казки. Історичними переказами, повними щирої любови до рідної землі та свого на-

роду, вони заціплювали привязання до всього, що своє і гарне. Свій життєвий досвід висловлювали в коротеньких жартовливих або поважних, сумних або веселих, а завжди дотепних і розумних приповідках, поговірках, примівках і пословицях. З таких приповідок довідуємося про вдачу та світогляд нашого народу в давнині, про те, що український народ уважав добрим, а що злим, що шанував і поважав, а що висміював, де бачив правду та справедливість, а в чім брехню та кривду.

Світову славу здобули собі пісні нашого народу. Найбільші вчені на світі, найрізноманітніші народи: москалі, поляки, німці, французи й інші признали наші пісні одними з найкращих на світі. Українські пісні відзначаються великою музикальністю в добірї слів і мальовничістю. Коли слухати нашу пісню, стає перед нашими очима як живе або мальоване все, про що в ній співається. Велика ніжність наших народних пісень, щире чуття, вилите в них, надзвичайна сердешність і дібрана гарна мелодія — усе це складається на велику поетичність наших пісень. Українська пісня робить дуже сильне враження на нашу душу. Нерідко буває, що як хто гарно та з чуттям заспіває сумну пісню, витискає сльози з наших очей,

а весела пісня так і пі носить наші ноги до танцю.

Із сказаного видно, як наша гарна, гнучка, милозвучна, поетична й багата мова надавалась до виспівування найрізномородніших пісень, від найвеселіших до найсумніших, від найбільше жартовливих до найповажніших. Складали такі пісні й інші твори, що переходять з уст до уст серед народу, з одного покоління до другого, різні українські стани та верстви: хлібороби, дружинники княжих часів, лицарі козацької доби, чумаки, невільники, письменні й неписьменні, дяки, вихованці київської академії й інших шкіл, кріпаки й бурлаки, панщани й пани. Одним словом, усі українські стани й верстви усіх часів брали участь у цьому.

Поки українці прийняли християнство, довго перед тим співали всілякі пісні в різних порах року: колядки, веснянки, русальні пісні, весільні, похоронні й господарські. Крім того оповідали собі наші поганські предки різні казки, байки, мали загадки, приповідки, заклинання і т. д. Після прийняття християнства духовенство почало викорінювати все, що тхнуло поганством. Тому народні твори з поганських часів підпали сильним змінам або й забувалися. Нові історичні події, зміни життя зроджували нові тво-

ри: різні історичні перекази, пісні про бої українців із степовиками, про героїв свого часу, про княжі міжусобиці, про татарські й пізніше турецькі напади, про козацьких лицарів, про гайдамаччину, про опришків, про панщину, про кріпацтво, про бранців, словом, про все, що живо зворушило народню душу.

5. Усна словесність і література. Роля Шевченка в розвитку літературної мови.

Збір таких творів в українській мові, про які щойно говорилося, називаємо українською усною словесністю. Хто зложив ці твори, напр. безліч коломийок, таких людей по найбільшій часті не вміємо назвати. Інакше є справа з писаними творами. Знаємо, що Шевченко написав велику поему „Гайдамаки“, що Грицько Квітка є автором повісти „Маруся“, що „Наталка Полтавка“ — це твір Івана Котляревського. Збір усіх писаних творів українського народу, зокрема зібрання т. зв. красного письменства (белетристики), отже поезій, драматичних творів і таких прозових творів, як оповідання, повісті, байки, називаємо письменством, або златинська — літературою. З усної словесности та з літератури можемо пізнати всю

красу й ціле багатство української мови. Наша усна словесність і література — це найбільший скарб українського народу. Висловив у них наш народ усі свої радощі й горе, усі свої невлачі та здобутки, усі почування та змагання, полишив вічний памятник свого світогляду та стану освіти в різних часах історичного життя

Як у всіх освічених народів, так і в нас мова писаних книжок різниться в дечому від щоденної мови, бо звичайна щоденна мова вічно розвивається та змінюється, а писана мова приймається одна для цілого народу й так добираєть я, щоб її розуміли в усіх закутинах українських земель, хоч в її говорах є найрізномордніші відміни й відхилення від літературної мови.

В щоденній мові мусять бути різниці. Наш народ розкинений на дуже широких просторах. Мова це ніщо інше, тільки висловлювання наших думок звуками. Як люди живуть близько себе, висловлюють свої думки однаково. Чим більше віддалені люди, тим більші різниці повстають у висловлюванні їх думок. Так знаємо, що лемки дещо відмінно говорять від гуцулів і від подолян, що над Збручем однаково говорять українці з обох його боків, а вже трохи інакше українець з околиць Харкова. Менші відміни в мові

називаємо говорами (говір лемківський, бойківський, гуцульський тощо), а більші відміни — наріччями.

Жива українська мова від початків нашого письменства поволі, але щораз сильніше вдиралася в перейняту книжну, церковно-слов'янську мову й овела з часом до книжної мови, зложеної з церковно-слов'янських, українських і інших слів. Але й у тій мішанині жива українська мова здобула повну перемогу, а при кінці XVIII століття **Іван Котляревський** зробив рішучий крок і своїм великим талантом показав, яка сила живої української мови в літературі. Слідами Котляревського пішов харківський гурток письменників з **Грицьком Квіткою** на чолі. Геніяльний наш кобзар **Тарас Шевченко** доказав придатність української мови до поетичних перлин всесвітнього значення. Він увів українську мову в низку тих мов, що видали найбільших геніїв на полі літератури. Чим є Шевченко в розвитку української літературної мови, те висловив дуже влучно наш славний поет Володимир Самійленко в оцій гарній поезії під заголовком „Українська мова“.

Діамант дорогий на дорозі лежав,—
Тим великим шляхом люд усякий минав
І ніхто не пізнав діаманта того.

Йшло багато людей і топтало його.
Але раз тим шляхом хтось чудовний ішов
І в пилу на шляху діамант він найшов.
Камінець дорогий він відразу пізнав
І додому приніс і гарненько, як знав,
Обробив, обточив дивний той камінець
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв
І промінням ясным всіх людей здивував,
І палючим вогнем кольористо блищить,
І проміння його усім очі сліпить.

* *

*

*

Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
Положила на ню усі сили свої,
І в народий вінець, як в оправу, ввела,
І як зорю ясну вище хмар піднесла,
І на злість ворогам засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоїть,
І лихим ворогам буде очі сліпить!
Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Наша ж мова сія щогодини ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувавсь у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє,
Він побожно сказав: „Відкіля нам сіє?!“

Своїми поезіями Шевченко виховав цілу українську інтелігенцію з її змаганнями й ідеалами, отже створив із нас новочасну на-

цію. Свое слово Шевченко поставив на сторожі коло національних прав українського народу на самостійне культурне й політичне життя. Від часів Шевченка наша література розвинулась високо як на Наддніпрянській Україні, так і в Наддністрянській, де ввів народну мову в книжки Маркіян Шашкевич, а також у Буковинській, де Юрій Федькович розпочав нову добу української літератури.

До вироблення української мови на літературну спричинилося пізніше дуже багато: Панько Куліш, Марко Вовчок, Панас Мирний, Іван Левицький, Олександр Кониський, Петро Нішинський, Борис Грінченко, Володимир Самійленко, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Іван Франко, Олесь, Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Зеров, Юрій Яновський і багато інших письменників. Після революції в колишній царській тюрмі українська мова здобула найширші права, стаючи органом не тільки літератури й публіцистики, але й урядування державних інституцій, школи від найнижчої до найвищої, церкви й науки в найрізномордніших її ділянках.

6. Науковий світ про українську мову.

Так здобула тепер українська мова при-

знання, яке мала вже п'ятсот літ тому і яке в новітніх часах визначив їй науковий світ. Ще в XIV столітті литовці підбили українців збройною силою, а українці литовців культурою. До часів Жигмонта Августа українська мова була мовою урядових грамот і законодавства. Української мови вживали на дворах польські королі. Українська мова була урядовою мовою у зносинах з Туреччиною і Молдавією (Румунією).

Великі вчені признали красу й самостійність нашої мови. Польський учений Бандтке уважав українську мову найкращою між усіма слов'янськими. Найбільший польський поет Міцкевіч казав, що українська мова краща від московської і білоруської. Польський учений Мацеївський назвав нашу мову гарнішою від чеської, а інший польський учений Раковецький жалував, що наша мова не запанувала в цілій Росії. Навіть московський письменник Даль — Луганський признав нашій мові першенство перед московською мовою як народньою, так і літературною.

Найвизначніші славісти, значить, такі вчені, що науково досліджують різні слов'янські мови, і петербурзька царська Академія Наук признали українську мову самостійною, окремою від московської. Є між цими

вченими представники різних слов'янських народів. Ось декілька імен таких учених, щоб не наводити багато: Шляйхер, Мікло-січ, Шафарик, Копітар, Ягіч, Срезневський, Шахматов і багато інших. Навіть самі московські вчені доказали, що вже з часів панування синів Ярослава Мудрого маємо письменні свідощтва, що вже тоді українська мова була відмінна від московської. І відтоді ще більше віддалялися від себе московська й українська мова, а сьогодні без попереднього вивчення не порозуміє докладно українець москаля, а москаль українця.

Був час, коли поляки не признавали нашого народу окремим народом, а про українську мову писали, що це повітовщина польської мови. Оголомшені шовінізмом москалі довгі часи відмовляли українській мові прав до письменства, науки та школи, уважаючи її діалектом московської мови. Таким москалям і москвофілам відповів дуже гарно й дотепно Франко, адресуючи свої слова до галицького москвофіла Антона Петрушевича:

Діалект, чи самостійна мова ?
Найпустіше в світі це питання,
Міліонам т р е б а цього слова,
І гріхом усяке тут хитання.

Міліонам треба світла, волі,
Треба вміти, як їх добиваться.

Поки стогнуть кволі, мерзнуть голі,
Нам в Царски ласки дожидаться ?

Як твій брат із голоду вмирає,
А його ти накормити вступиш,
То чи ждеш, аж срібну ложку купиш,
Чи береш букову, що він має ?

Як твоя у річці тона мати,
І кричить: „Ратуй мене, Антошку !“
Будеш ти на гарний човен ждати,
Чи їй кинеш першу - ліпшу дошку ?

Зви це діалектом, зви жаргоном —
Тую дошку, ту букову ложку, —
А вона лунає відгомоном
В міліонах серць живих, Антошку.

Хай та мова вбога в славнім роді,
Хай московська, польська, чеська краща, —
Поки служить Матері в пригоді,
То вона культурі не пропаща.

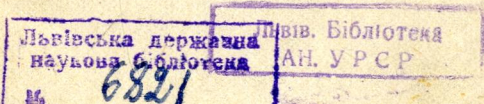
Хоч в сусіда там пиха багацька,
У порфірі сєє та алтасі, —
На чуже багатство ми не ласі, —
Ласа лиш твоя душа жербацька.

Бідні ми, як коні на припоні, —
Збагатить нас труд на рідній ниві:
В діалекті чи хоч би в жаргоні
Будемо багаті і щасливі.

Діалект — а ми його надішем
Міццю духа і вогнем любови,
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.

7. Шануймо нашу рідну мову!

Доля нашої мови лежить у наших руках,

як узагалі в нашому житті не забуваймо народної приповідки: „Як собі постелиш, так і виспишся“.

Шевченко є дуже гарним доказом, що наші найтонші почування, що все, що найдорожче нашій душі, що думки, скриті в глибинах нашого серця, можемо найкраще висловити тільки рідною мовою. Хоч Шевченко знав добре не тільки українську, але й московську мову, його поезіями, які писав українською мовою, любується цілий світ, величає їх і перекладає на різні мови, а в поезіях Шевченка, які він писав по-московськи, нема вже тієї краси та сили, що в славних його творах, написаних українською мовою.

Московські вчені доказали, що українець Микола Гоголь став, щоправда, знаменитим письменником і в московській мові, але він думав по-українському й українську думку вбирав у московський одяг.

Один мудрець сказав такі слова: „Поневолений народ, що береже свою мову, держить ключ від своєї вязниці у своїх руках“. Не забуваймо про це. Через рідну мову ми стали на ноги, увійшли в сімю освічених європейських народів. Підемо тим швидше й певніше вперед, чим більше українців завжди та всюди, усно й письменно, вдома й поза

домом, в уряді, перед рівними собі й перед вищими буде вживати своєї рідної української мови. Це прикмета рабського, панського льокая, а не вільного громадянина цуратися рідної мови або занечищувати її усякими чужими словами та зворотами, ламати язик на „панський“ лад. Щоб добре знати рідну мову, треба її вчити змалку до могили, в школі й поза школою, з книжок і від людей. Хто вміє пошанувати свого батька й матір, той зрозуміє, яку пошану він винен рідній мові.

Без мови нема розуму, без рідної мови нема власної літератури й культури, без власної літератури й культури нема народу.

0,57

(1987)

РМ

6821

27. 311

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

m 6821